

inte skulle räcka på egen hand. Vad det gäller normativa teorier och metaetik, så finns det emellertid ett antal böcker tillgängliga som utgör bättre alternativ.^{2 3}

FRANS SVENSSON

2. Vad det gäller normativ etik har jag för min egen del funnit till exempel Mark Timmons, *Moral Theory*, andra uppl. (Lanham: Rowman and Littlefield, 2013), Julia Driver, *Ethics* (Oxford: Blackwell, 2007) och Russ Shafer-Landau, *The Fundamentals of Ethics* (i synnerhet delarna I och II) (Oxford: Oxford University Press, 2010) mycket användbara. Vad det gäller metaetik, så utgör Lars Bergström, *Grundbok i värdeteori* (Stockholm: Thales, 1990); Matthew Chrisman, *What Is This Thing Called Metaethics?* (London: Routledge, 2017) och Andrew Fisher, *Metaethics* (London: Routledge 2014) utmärkta alternativ.

3. Jag vill rikta ett stort tack till redaktörerna för *Filosofisk tidskrift*, Jens Johansson och Olle Risberg, samt till Ylwa Sjölin Wirling, för hjälpsamma kommentarer på en tidigare version av denna recension.

Kultiverandet av det mänskliga: Essäer om liberal education, bildning och tänkande

Anders Burman

Daidalos 2018. 223 s. ISBN 978-91-7173-535-5

Essäerna i *Kultiverandet av det mänskliga* har i de flesta fall omarbetats från tidigare publikationer. Bokens avslutande kapitel med slutsats är luftigare än essäerna själva. Frågan som ska följa med genom boken är om den anglosaxiska *liberal arts*-traditionens bildningsfilosofi är relevant för lägre och högre utbildning i Sverige. Slutsatsen blir att bildningsbegreppets komplexitet inte ska reduceras. Bildning kan följa med genom både universitetskursernas allt tydligare målsättningar och det utvidgade lärandet.

Bokens enskilda essäer är i samtliga fall mer intressanta än så. Anders Burman är bildad i sitt ämne, både i den snävare betydelsen att vara påläst och i en av de vidare: att kunna och våga fälla omdömen. Essäerna handlar om John Henry Newman, Hans Larsson, John Dewey, Hannah Arendt och Martha Nussbaum. Dessutom tas den amerikanska *Great Books*-rörelsen och -pedagogiken upp. Många filosofer alltså, och oftast rör sig boken runt filosofiska argument om bildning. Burman går utöver den blotta idéhistoriska redogörelsen och drar sig inte för att värdera och bedöma. Det gör boken än mer filosofiskt intressant.

Aktualitet kan texterna räkna med, åtminstone så länge som bildning fortsätter att vara ett använt begrepp i debatter om utbildning. Särskilt gäller det ett av två kapitel om John Dewey. Bland andra Donald Broady och Michael Gustavsson har spårat Deweys betydelse för pedagogiken

i Sverige. Den pedagogik som kallas ”progressiv”, vars filosofiska grunder oftast hämtas hos Dewey, är lätt igenkännbar som måltavla för den retoriska figuren ”flumskolan”.¹ Teser som att utveckling av omdömesförmågan är viktigare än inläring av kunskapsstoff och att elevernas egen undran ska vara undervisningens början finns i Deweys filosofiska utredning om vad tänkande är. Dessa idéer har fått mycket stryk i svensk offentlig debatt. Dåliga resultat i den svenska skolan har på ett för politiken ovanligt sätt direkt kopplats till det filosofiska materialet. Burmans essä borde läsas av alla som vill ta ställning i de här frågorna.

Med Dewey kan en fråga som hänger över mycket av boken också börja besvaras. Deweys filosofiska pedagogik bygger på att eleverna är förbryllade över olika problem. Det är den bästa öppningen för att tillsammans med lärare ifrågasätta deras egna vanor och sedvänjor, som det kan heta med Deweys äldre formuleringar. Ifrågasättandet gäller inte minst elevernas kunskapspraktiker och kunskapsteorier. Att formulera ett problem kräver, säger Dewey, återgiven av Burman, att omdömet tränas upp. De problem vi är på det klara med hur vi ska lösa har också etablerade sätt att göra det på. Att formulera ett problem, däremot, kräver att eleverna ger sig ut i det självreflexiva omdömet vita kartfläckar. Det som eleverna trodde att de visste, inte bara om ett givet problem, utan också om hur det ska lösas, ska ifrågasättas av eleverna själva. Pedagogikens högsta mål är att göra omdömen om omdömen. Elevernas egna uppfattningar om hur de löser kunskapsproblem ska alltså förändras under handledning.

Att ifrågasätta sina egna utgångspunkter för att ge sig ut på kunskapsäventyr återkommer i essäerna. Martha Nussbaum hoppas, som Burman påpekar i samklang med Jürgen Habermas, att bildningen ska få samhällsmedborgare att hålla de bästa argumenten som grund för rätt och sanning. Det hänger naturligtvis på att ens egna uppfattningar om vad som är rätt och sant kan ruckas på. Om det bästa argumentet säger att min övertygelse är orätt eller osann måste jag överge denna övertygelse. Det är bara så den deliberativa demokrati som Nussbaum och Habermas tänker sig kan fungera. Burmans ämne i essän om Nussbaum är hennes förslag på hur *liberal arts colleges* kan uppodla en sådan självreflexivitet (bland annat). Hans Larsson, filosofiprofessor i Lund, menade också att bildning bland annat innebär att ompröva estetiska och moraliska omdömen. Larsson, liksom Dewey, har tagit intryck av Immanuel Kant. Omprövningen leder, enligt Larsson, till att bildade

1. För ett exempel på debatten kring flumskolan, se <https://www.expressen.se/ledare/anna-dahlberg/det-ar-ingen-som-vill-ha-stok-och-flumskolan/>, hämtat 2020-06-02.

har fler och rikare estetiska erfarenheter, eftersom vanor bryts. Också samvetet beror, enligt Larsson, av självreflexivitet, beredvillighet att ompröva. Den finlandssvenske poeten Gunnar Björling citeras av Burman: "Alla kan bli tusenannorlunda".

Burman ger 1900-talets filosofiska kritik av bildningsidealen gott om plats. Problemen från de olika, främst angloamerikanska, debatterna finns med genom hela boken. *Great Books*-rörelsens, och litteraturprofessorerna Allan Blooms, kanonpedagogik kan inte ge något bra svar på vem som ska kanoniseras. Bildning som korvstoppning låter Burman både Dewey och Larsson göra upp med: Poängen är inte att bli lärd, utan att bli bildad. Ändå undrar jag om inte reflexivitetens nödvändiga "om"-moment: omvärderande, omtolkande och omskapande, leder till en annan fråga. På ett ställe sammanfattar Burman bildningens mål som att öka den metakognitiva förmågan. Det är, å ena sidan, ofta sin egen belöning att kunna tänka nytt om något intressant. Å andra sidan är den människa som omskapar sig själv och sin bild av världen ett problem för politikens filosofi lika mycket som för pedagogikens. Burman konstaterar att *liberal arts*-utbildning är mycket dyr. Hans berättelser om sina egna erfarenheter som gästlärare vid en prestigeinstitution i USA är nyttiga för boken som helhet. En utbildning för alla enligt svensk modell kan inte göras så, av enkla ekonomiska skäl. Det är emellertid inte bara här som det finns ett problem med politiska konsekvenser.

Metakognitiv kompetens, som samlingsbegrepp för bildningsbegreppets "om-" och "ny"-moment, är idag kännetecknet och den efterfrågade kompetensen för den globaliserade ekonomiska och kulturella eliten. Det är en förutsättning för att kunna arbeta med attraktiva jobb i vilket som helst av de urbana tillväxtområdena. Metakognitiv kompetens demonstreras genom att bryta med det som är meningsfullt för tillfället och uppta något nytt, i ett högt ekonomiskt och politiskt tempo. Den här skiljelinjen mellan människor som anses ha och inte ha metakognitiv kompetens är inte den samma som den mellan de som har råd och de som inte har råd med *liberal arts*. Det är en skiljelinje mellan vad som värderas högt och lågt på en arbetsmarknad och i en kultur. En bildning som syftar till olika förmågor kommer att bli en politisk-filosofisk fråga, beroende på hur sådana förmågor existerar, distribueras och värderas i ett samhälle. Det är också en fråga i första person: Vem är jag, vem vill och kan jag vara? En metakognitivist som är beredd att byta stad och land, arbete och mening mot något annat eller någon som vill ha det trygga, det stabila, det nostalgiska, vetskapen om det som är eller

det som borde vara. Vem vill ha bildning som bygger på "om"-moment, och vad tänker denne om sig själv? Vem vill bli tusenannorlunda? Finns det en tidsanda som i takt med klimatförändringar, pandemier och så vidare lutar åt begär efter det stabila, finns här också någonstans att börja söka ett svar på den frågan.

Det här problemet hänger samman med ett annat, som Burman berör flera gånger. Tydligast syns det i Burmans kritik av Martha Nussbaum. Bildningens om- och nyskapande ska, för att vara just nytt och omvälvande, vara fritt. Det kallas ofta "ett fritt kunskapssökande". Kant uttrycker det som att ingen annan tänker åt en själv. Nussbaum menar att bildning till avgörande delar är att vara fri. Samtidigt är hon mycket klar över vad den som bildar sig ska läsa. Det gäller också Dewey. Burman fångar skarpt upp att bildningens mål för Dewey bland annat är att kunna ifrågasätta ens egna epistemologiska vanor. Samtidigt hävdar Dewey att bara ett vetande som är modellerat efter naturvetenskapen leder till ett tillfredsställande bildningsliv. *Great books*-rörelsens hela poäng är att avgöra vilka böcker som är fritt bildande och vilka som inte är det. I listan saknas förutsägbart nog till exempel Friedrich Nietzsche, medan Thomas av Aquino är en av de få som förekommer med mer än ett verk.

Det finns många möjliga argument om frihetens och substansens problem i bildningen. Jag är ute efter frågan om vem som bildas, den här gången givet frihetsproblemet. Om bildningens mål är den metakognitiva självkritiken, så är den också ägnad för den som vill och kan vara en metakognitiv självkritiker. Om bildningen samtidigt är fri och fastställd till sitt innehåll, innebär det rimligtvis att ett sådant innehåll bildar en bildad identitet. Det är redan avgjort vilka böcker och så vidare som utvecklar rätt metakognitiva förmågor, som Deweys naturvetenskapskalke-ring. Det är också redan avgjort vem det är som ska komma ut på andra sidan. Är inte det här ett dubbelt budskap? Vem tar till sig det?

Burman fångar som sagt upp substans- och frihetsproblemet. Jag har här utelämnat en del av det som gör det bildande att läsa Burmans es-säer. Det är naturligtvis ett uttryck för gillande att istället ställa frågor.

ERIK HALLSTENSSON

LITTERATUR

- Broady, Donald. 1992. "Bildningstraditioner och läroplaner". Bilaga till *Skola för bildning. Huvudbetänkande av Läroplanskommittén*. SOU 1992:94.
- Gustavsson, Michael. 2016. "Lärarens demokratiska uppdrag". *Tidskrift för politisk filosofi* 20, nr 3. Stockholm: Thales.